

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 15, Sayı 4 (Aralık 2018), ss. 557-568

DOI: 10.1501/MTAD.15.2018.4.37

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hareket Fiillerinin Mental Süreçte Metaforlaşması

Melek Erdem

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Mahtumkulu, şiirlerinde anlam olaylarını ustalıkla kullanmıştır. Şiirlerinde anlatımın güçlü olmasının en mühim sebeplerinden biri metafor ve metonimlerin geniş ölçüde somutlaştırmalara dayanıyor olmasıdır. Türkmen Türkçesinde *kes-*, *ber-*, *goy-*, *ılga-*, *gıt-* gibi fiiller, Halliday'in fonksiyonel gramerine göre, maddî süreç veya yapma süreci içinde yer alan hareket fiilleridir. Süreç tipleri maddî, davranışsal, mental, sözel, bağlantısal ve mevcudiyet olmak üzere 6 temel gruba ayrılırlar. Mental süreç de kendi içinde esas olarak algı, etki ve idrak olarak 3 gruba ayrılmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde tek başına veya dolaylamalı olarak kullanılan hareket fiilleri görülür. Bu sözlerin algı, etki, idrak sürecinde kullanımı metaforiktir ve burada temel ve yan anlam ayırımı önem kazanmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Mahtumkulu, metafor, anlam bilimi, hareket fiilleri, mental süreç, materyal süreç.

ABSTRACT

Mahtumkulu, skillfully used the semantic figurs in his poems. One of the most important reasons for having a strong narrative in his poems is metaphor and metonymy that depends largely concretizations. The verbs of Turkmen Turkish like *kes-*, *ber-*, *goy-*, *ılga-*, *gıt-* are action verbs which are placed in material process or doing process, according to Halliday's functional grammar. The process types have been divided into 6 groups with the main features as material, behavioural, mental, verbal, relational and existential. The mental process, in itself, is also divided into 3 groups as perception, affection and cognition. However, in Mahtumkulu's poems, it can be seen that the verbs of the material process are sometimes used in a periphrastic situation and sometimes alone. The usage of these verbs in the perception, affection, and cognition processes with alterations of the function is metaphoric, where the differentiation of the denotative and connotative meanings of verbs becomes important.

KEY WORDS

Mahtumkulu, metaphor, semantics, action verbs, mental process, material process.

1. Giriş

Kavram çatısının, şekli olmaktan ziyade fonksiyonel temeller üzerine kurulduğu fonksiyonel gramerde, element tipleri; süreç (process), katılan (participant) ve tümleyen (circumstance) olarak belirlenmiştir. Süreci fiil grubu, katılan isim grubu, tümleyeni de zarf grubu oluşturur. Bu üç grup, gerçek dünya fenomeninin linguistik yapılar olarak, nasıl anlatıldığının en genel açıklandığı semantik kategorilerdir (Halliday 1990: 101-102). Bu yüzden bir fonksiyonel gramer, fonksiyonların organik bir konfigürasyonu olarak, bir dilin bütün ünitelerini kuran bir bütün olarak düşünülür. Bu üniteler arasında cümleler ve kelimeler vardır. Fonksiyonel gramerde grup ve öbek sınıflarının tipik fonksiyonları; "katılan"ın ad grubu; "tümleyen"ın zarf grubu; "süreç"ın fiil grubu tarafından gerçekleştirildiği element tipleri olarak belirlenmiştir (Halliday 1990: xiii, 101-102).

Bu bütünlük içerisinde Halliday, bütün süreç tiplerini ana hatlarıyla; maddi (material), davranışsal (behavioural), zihni (mental), söyleme (verbal), bağlantılı (relational) ve mevcudiyet (existensial) olmak üzere 6 temel gruba ayırmıştır (Halliday 1990: 131). Bu tasnif, sürecin en temel fonksiyonlarına göre yapılan genel bir tasniftir.

2. Türkmen Türkçesinde Süreç Tipleri

Ärnazarov, Türkmen ve Türkiye Türkçelerinde ortak fiillerin leksik semantik gruplarından söz ederken *Stroy Tyurkskih Yazıkov* (N.K. Dimitriyev, Moskva 1962) ve *Azerbaycan Dilinin Grammatikası* (Bakı 1960) adlı çalışmalardan da faydalanarak şu şekilde bir tasnif vermiştir (2004: 193-194):

- 1.Hareket fiilleri: gel-, git-, yürü-, var-, gir-, çık-, vb.
- 2.İş fiilleri: işle-, oku-, doku-, öğren- vb.
- 3.Görüş (görme) fiilleri: gör-, bak-, seyret-, göz at-, göz dik- vb.
- 4.Nutuk fiilleri: de-, söyle-, sor-, cevap ver- vb.
- 5.Duyuş ve düşünme fiilleri: duy-, sez-, anla-, vb.
- 6.Durum veya değişme fiilleri: doğ-, öl-, sol-, hastalan-, vb.
- 7.Sesleniş fiilleri: ürü-, havla-, kışne- vb.

Ancak diğer yandan, Halliday'ın fonksiyonel gramerindeki gibi Türkmen Türkçesinde daha genel hatlarla süreç tipleri şu şekilde tasnif edilebilir:

- **Maddî süreç;** bir yapma (processes of doing) sürecidir. Maddî yani fiziksel katılım ile gerçekleştirilen fiiller, maddî süreç veya yapma süreci içinde yer alan, maddî katılım ile gerçekleştirilen hareket fiilleridir: *gel-* 'gelmek', *git-* 'gitmek', *ugra-* 'gitmek', *çık-* 'çıkılmak', *yönel-* 'yönelmek',

ulga- 'koşmak', yüvür- 'yürüme', işle- 'çalışmak', sal- 'koymak, bırakmak', yasa- 'yapmak', yağ- 'yığmak', yat- 'yatar durumda olmak, durmak', otur- 'oturmak, oturur durumda olmak, durmak', dur- 'bulunmak', yada- 'yorulmak', döv- 'dövmek, ezmek', boz- 'silmek', sök- 'sökme', üz- 'kesme, koparmak'

- **Davranışsal süreç** (behavioural process) fizyolojik ve psikolojik tavır, davranış sürecidir: *nepes al- 'nefes almak', düyş gör- 'düş görmek', gül- 'gülmek', ağla- 'ağlamak', ösgür- 'öksürmek', tanış- 'tanışmak', salamaş- 'selamlaşmak', duşuş- 'karşılaşmak', görüş- 'görüşmek', garşı al- 'karşılamak', yola sal- 'uğurlamak'*
- **Mental süreç** ise bir algılama sürecidir. Görsel, işitsel algılama ile ve ayrıca çeşitli durum, nesne ve olayların insan üzerindeki etkilerini anlatan fiiller ve idrakî faaliyetlerin yer aldığı süreçtir: *gör- 'görmek', bak- 'bakmak', seret- 'bakmak', gara- 'bakmak', gözle- 'aramak', sınıla- 'dikkatle bakmak, incelemek', düşün- 'anlamak', eşit- 'iştirmek', dirile- 'dinlemek', gulak as- 'kulak asmak', pikirlen- 'düşünmek', oylan- 'düşünmek', bil- 'öğrenmek', üns ber- 'dikkat etmek'*
- **Söyleme süreci** (verbal process) iletişim fiillerinin yer aldığı süreçtir: *ayt- 'söylemek', diy- 'demek', sözle- 'söylemek', geple- 'konuşmak, anlatmak', habar ber- 'haber vermek', öv- 'övmek', gıgır- 'bağırarak, yüksek sesle konuşmak'*
- **Bağlantılı süreç** (relational process, processes of being); bir "olma" sürecidir:
Ağahan muğallımdır. 'Ağahan öğretmendir.', Aysoltan hem gayratlı, hem görmegey (TDS: 133). 'Aysoltan hem çalışkan hem güzel.'
- **Mevcudiyet süreci** (existential process) bir var oluş sürecidir: *bol- 'olmak', yüze çık- 'ortaya çıkmak', doğul- 'doğmak', emele gel- 'meydana gelmek'*

Fiillerin temel anlamları esas alınarak yapılan bu tasnife göre bir gruba ait olan bir fiil başka bir süreç grubunun fonksiyonunda ve onun yerine kullanılması durumunda bir aktarma meydana gelmekte ve metaforun oluşma yollarından biri ortaya çıkmaktadır.

3.1. Türkmen Türkçesinde Mental Süreç

Çalışmalarda farklı tasnifler görülmekle birlikte maddi ve mental süreçlerin ayırımının belirgin olduğu söylenebilir. Mental fiillerin kendi içlerindeki fonksiyonel ayırımda ise genel olarak algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition)

şeklinde bir bölümlenme görülmektedir (Halliday 1990: 131; Erdem 2004b: 943-946). Goatly (1997), Halliday (1990) ve Croft'un (1993) çalışmalarında da temel hatlarıyla bu gruplama görülür. Croft, mental fiillerin aynı zamanda psikolojik durum fiilleri (psych-verbs) olarak da bilindiğine işaret etmiştir (1993: 55).

Bir kavramın zihni bir benzetme yoluyla başka bir kavram yerine kullanılması şeklinde ortaya çıkan metaforun fiillerdeki kullanımının bir sebebi de maddi veya mental fiillerin fonksiyonel değişimlere uğramasıdır. Özellikle temel anlamları itibarıyla maddi süreç içerisinde yer alan hareket fiillerinin anlamlarının metaforik değişimlere uğrayarak, mental süreçte kullanılabilirdiği de görülür.

Türkmen Türkçesinde maddi süreç içinde yer alan hareket fiillerinin mental süreci anlatmada kullanıldığı durumların bir başka deyişle, mental süreçte metaforlaştığı durumların, günümüzde olduğu kadar, Mahtumkulu'nun şiirlerinde de yaygınlığı dikkati çekmektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde hareket fiillerinin, mental süreç içerisinde yer alan; algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition) süreçlerindeki kullanımlarında fonksiyon değiştirerek ayrı ayrı metaforlaştığı görülür.

3.1.1. Algılama Sürecinde Metaforlaşma

"Görmek", "işitmek", "tatmak", "koklamak" gibi duyu organları vasıtasıyla gerçekleştirilen bir algılamayı anlatan kavramların yer aldığı bir mental süreçtir.

3.1.1.1. Göz İle Algılama Sürecinde Metaforlaşma

Duyu organları vasıtasıyla gerçekleştirilen algılama sürecinde Türkmen Türkçesinde, "görmek" ve özellikle de "bakmak" kavramlarını ifade eden göz *sal-*, *nazar sal-* deyimleri Mahtumkulu'nun şiirlerinde sık kullanılmıştır. Bu deyimlerde göz, temel anlamda görme ile ilgili kullanılan bir söz olmakta ve dolayısıyla metonimik özellik taşımaktadır. Bu şekilde bir metaforun oluşumunda metonimik ilgilere dayanılmaktadır (Erdem 2004). Goatly de bazı metaforların metonimik temelleri olduğunu belirtmiştir (1997: 57). Lakoff, bir duygunun fizyolojik tesirlerinin o duygu için metonimler sistemini oluşturan prensipler olduğundan söz eder (1987: 381-383).

göz sal-, *göz dik-*, *gözi düş-*, *göz tut-*, *göz ayla-* ifadeleri "görmek" üst teriminin, "görme" şekillerini ifade eden hiponimik alt terimleri olmaktadır. Bu ifadelerin hepsinde göz sözü metaforun oluşturulmasında kullanılan metonimik bir özelliktir. Metaforik olarak kullanılan asıl sözler süreç anlatan sözler olmaktadır.

Göz sal- ifadesinde de asıl metaforik kullanılan söz, *sal-* sözü olmaktadır. Temel anlamına göre, *sal-* maddi süreçte bir hareket fiildir. Türkmen sözlüklerinde '1. Bina kurmak, 2. Bir şeyin içine bırakmak, 3. Bir işe, bir göreve yerleştirmek, vs.' şeklinde

tanımlanmıştır. Ancak göz *sal-* deyiminde, algılama sürecinde 'görmek, bakmak, seyretmek' anlamlarında, göz sözünün maddeleştirilmesi ile, *sal-* sözünün metaforik kullanımı, günümüzde de yaygındır. Bunun gibi göz metonimi kullanılarak oluşturulan ve 'bir şeye kast etmek' anlamını taşıyan göz *dik-* deyimini de Mahtumkulu'nun şiirlerinde kullanılan ifadelerdendir.

<i>Azıptır gökleñ hanları</i>	'Azıtmış Göklen hanları
<i>Kän görer bize halları</i>	Çok görür bize halleri
<i>Goyman süirdi bar malları</i>	Koymayıp sürdü hayvanları
<i>Göz dikip durmalı boldı</i>	Göz dikip durmalı oldu'

Mahtumkulu (Aşırov 2012: 34).

dik- fiili temel anlamı itibarıyla bir hareket fiiliyken göz *dik-* deyiminde mental süreç içinde bir algı fiili hükmünde kullanılmış olduğu için metaforiktir.

<i>Serhoş bolup çıkar, ciğer dağlanmaz,</i>	'Sarhoş olup çıkar, ciğer dağlanmaz,
<i>Daşları sındırar, yolu bağlanmaz,</i>	Taşları ufatır, yolu bağlanmaz,
<i>Gözüm gayra düşmez, köñül eğlenmez,</i>	Gözüm başkasına düşmez, gönül eğlenmez
<i>Mağtımğulı - sözlär tili Türkmeninñ</i>	Mahtumkulu, söyler dili Türkmenin'

Mahtumkulu (Nazarov 1983: 12).

Mahtumkulu'nun bu dörtlüğünde geçen *gözü düş-* deyiminde de aynı durum vardır. Maddi süreçte fiziksel bir hareketi anlatan *düş-* fiili algı sürecinde metaforik olarak kullanılmıştır.

Gelen derdini men alıp, hüöler çekiban gezerem
Lukman gelip, göz aylayıp, çäre kılmaz azarıma
 'Gelen derdini ben alıp Hu'lar çekip gezerim,
 Lokman gelip, göz atıp, çäre kılmaz azarıma'

Mahtumkulu (Aşırov 2012: 122).

dizelerinde *ayla-* hareket fiili göz *ayla-* deyiminde 'görmek' anlamını vermek üzere kullanıldığından dolayı algı mental sürecinde metaforlaşmış olmaktadır.

Şunça arz edip garasam yoluna gözler tutup,
Yüreği daşdan gati, erimez nalışımıza
 'Bunca arzu edip baksam yoluna gözler tutup
 Yüreği taştan katı erimez yakarışımıza.'

Mahtumkulu (Aşırov 2012: 123).

dizelerinde göz *tut-* deyiminde *tut-* hareket fiili algı sürecinde kullanıldığı için metaforiktir.

<i>Muhammesler hovplı yerde duşmandan</i>	'Alçaklar korkulu yerde düşmandan
<i>Seçe bilmez, duman nedir, toz nedir.</i>	Seçe bilmez duman nedir, toz nedir.'

Mahtumkulu (Nazarov vd. 1983: 119).

dizelerinde korkakların döğüş yerinde tozu, dumanı düşmandan ayırt edemeyeceğini belirtirken seç- hareket fiili görme yoluyla algılama sürecinde metaforlaşmış olmaktadır.

3.1.1.2. Kulak İle Algılama Sürecinde Metaforlaşma

Mahtumkulu'nun şiirlerinde "işitmek" kavramının perifrastik kullanımlarına oldukça sık rastlanmaktadır. Şiirlerinde, *gulak goy-, gulak tut-, gulak sal- gulak ber-* perifrastik deyimleri ile daha vurgulu bir anlatım sağlanmıştır. Bu deyimlerde *gulak* sözü "işitmek" kavramı ile ilgili metonimik bir özellik taşıy ve esas olarak *goy-, tut-, sal-, ber-* hareket fiilleri, 'işitmek, dinlemek' anlamında, algılama mental sürecinde, metaforik kullanılmış olmaktadır. *gulak goy-, gulak tut-, gulak sal- gulak ber-* ifadeleri, diğer yandan "dinlemek" üst teriminin, "dinleme" şekillerini ifade eden alt terimleri de olmaktadır.

<i>Adam bolsañ, gulak goygul övüde,</i>	'İnsan isen kulak ver bu öğüde,
<i>Alımlar yanında söhbet yağşıdır;</i>	Alimler yanında sohbet iyidir;
<i>Atarman, çaparman, algır yiğide</i>	Ok atan, at binen şahin yiğide
<i>Yeri gelse, aman-nurbat yağşıdır</i>	Yeri gelse, aman vermek iyidir'
	Mahtumkulu (Garriyev vd. 1977: 338).

<i>Süleyman sen, mura bir gulak goygul,</i>	'Süleyman'san karıncaya kulak ver
<i>Sözünü dinleğil, covabın aygıl,</i>	Sözünü dinle cevabını açiver.'
	Mahtumkulu (Mülkamanov vd. 1992: 105).

<i>Arıf bolsañ gulak goygul sözüme</i>	'Arif isen kulak ver sen sözüme'
	Mahtumkulu (Garriyev vd. 1977: 543)

<i>Yaman hiç nasihat tutmaz,</i>	'Kötü, hiç nasihat tutmaz,
<i>Yağşı söze gulak güytmiz</i>	İyi söze kulak vermez
<i>Mağtmgulı övüt aydar</i>	Mahtumkulu öğüt verir
<i>Añlan gulağında güyder</i>	Anlayan kulağında tutar.'
	Mahtumkulu (Meredov 1997: 230; Aşirov 2012: 266).

*Güyt*¹ sözü bir hareket fiili olmakla birlikte algılama sürecinde metaforik kullanılmıştır. Meredov, 1997'de yayımlattığı *Mağtmgulınıñ Düşündirişli Sözlüğü* adlı 3 ciltlik çalışmasında *güyt-*, sözünü '1. Tutmak, salmak, asmak (kulak için), 2. Almak, saklanmak, kabul etmek' (1997: 230) şeklinde açıklamıştır. *Güyt-* sözü, Aşirov, Nazarov vd. nin çalışmalarında da (Nazarov vd. 1983: 248; Aşirov 2012: 521) benzer şekilde açıklanmıştır. Ancak fiilin temelde 'tutmak' anlamında bir hareket fiili olduğu

¹ ET. *küt-* ~ *küd-* 'ojidat' 'beklemek'; *kütä-* 'pasti' *yulkılar küteye turur erdi* (Nadelyayev vd. 1969: 330); DLT *küd-* 'beklemek, gütmek' *koyun güt-* Bu Oğuzcadır (s. 529); *küdez-* 'saklamak, korumak, sakınmak, beklemek'

anlaşılmakta ve *gulaşında güyt-* sözünde fiil, algı sürecinde, metaforik kullanılmış olmaktadır.

3.1.2. Etki Sürecinde Metaforlaşma

Etki süreci, mental süreç içinde "hoşlanma, korkma, üzülme, bunalma" gibi insan üzerinde bırakılan etkiyi anlatan fiillerin yer aldığı bir süreçtir.

Cepa çek-, *zähmet çek-* deyimlerinde, *çek-* hareket fiili etki sürecini anlatmak üzere metaforik kullanılmıştır:

<i>Meret gerek cepa çekmäğe,</i>	'Mert gerek cefa çekmeye
<i>At gerek dere sökmäğe,</i>	At gerek dere geçmeye
<i>Supra yayıp nan dökmäğe</i>	Sofra serip aş dökmeye
<i>Könlüniñ hümmeti gerek</i>	Gönlün himmeti gerektir'

Mahtumkulu (Mülkamanov 1992: 92).

<i>Ey yaranlar, müsülmanlar,</i>	'Ey yarenler, müslümanlar
<i>Cebirde yörmeli boldı</i>	Zor içinde yürür oldu
<i>Nice zähmet çeken canlar</i>	Nice zahmet çeken canlar
<i>Cepanı görmeli boldı</i>	Cefayı görür oldu.'

Mahtumkulu (Aşırov 2012: 34).

Bu dörtlükte diğer yandan *cepanı gör-* deyiminde, yine mental bir fiil olan *gör-* algı fiili etki mental sürecinde metaforlaşmıştır.

<i>Namart oğlu korkı çeker meydandan,</i>	'Namert oğlu korku çeker meydandan,
<i>Ağaç adam bolup görner her yandan,</i>	Ağaç insan olup görünür her yandan.'

Mahtumkulu (Nazarov vd. 1983: 119).

dizelerinde *çek-* hareket fiili yine etki sürecinde "korkmak" kavramını anlatmak üzere metaforik kullanılmıştır.

<i>Zınhar, kast etmegil iydiğün nana,</i>	'Zınhar kast etme yediğün ekmeğe
<i>Könlüñ hayra bağla, sıdkıñ - imana,</i>	Gönlün hayra bağla, sıdkın imana,
<i>Hiç azar bermegil bir müsülmana,</i>	'Hiç eziyet verme bir müslümana
<i>Oğrı ärden bir doğrı it yağşıdır</i>	'Hırsız kişiden bir doğru it iyidir'

Mahtumkulu (Gariyev vd. 1977: 338).

Bağla- sözü temel anlamı açısından somut bir hareket fiilidir. Ancak *könül bağla-* deyiminde etki sürecinde, belli bir duygunun insanda uyandırdığı etkiyi anlatmak üzere metaforik kullanılmıştır. Diğer yandan, *bağla-* fiili, eş dizimlileri somut nesnelere olan bir fiildir. Bu açıdan da "gönül" soyut kavramını maddeleştirerek somutlaştırmış olmaktadır.

<i>Müñ yalbarmak bilen könül güytmez hiç</i>	'Bin yalvarmak ile gönül almaz hiç.'
--	--------------------------------------

Mahtumkulu (Meredov 1997: 230; Aşırov 2012: 317).

dizesinde 'gönül almak' anlamında *könül güyt-* sözünde, *güyt-* fiili etki sürecinde metaforik kullanılmıştır.

<i>Namart öz öyünde merde söz aydar</i>	'Namert kendi evinde merde söz söyler
<i>Hak aña kâr etmez hakîñ tanapın dartar</i>	Hak ona kar etmez Hakk'ın ipini çeker
<i>Goç yiğit mal tapsa, hümmeti artar</i>	Koç yiğit mal bulsa, himmeti artar
<i>Namart bayadıkça, könül dar eylär</i>	Namert zenginleştikçe gönül dar eyler

Mahtumkulu (Nazarov vd. 1983: 209).

dizelerinde *dar eyle-* sözü, 'daraltmak' anlamında kullanılmıştır. *dar eyle-* sözü aslında bir hareket fiilidir. Ancak "gönül" kavramı ile kullanıldığında 'bunaltmak' anlamını vererek etki sürecinde metaforik kullanılmış olmaktadır.

3.1.3. İdrak Sürecinde Metaforlaşma

İdrak süreci, mental süreç içinde "düşünme, anlama, fark etme, fark etmeme, unutmama" gibi fiillerin yer aldığı bir süreçtir. Oğuz grubu Türk lehçelerinde temel anlamları bakımından maddi süreç içinde yer alan hareket fiillerinin, idrak mental süreçinde metaforik kullanımları dikkat çekicidir.

bat- fiili, bir sıvının içinde aşağı doğru gerçekleşen bir hareketi anlatan, maddi süreç fiilidir. Ancak, Mahtumkulu'nun şiirlerinde mental süreçte metaforik kullanımlarının yaygın olduğu görülür. *Pikire bat-* deyimini içinde metaforlaşarak kullanıldığında mental süreçte bir idrak fiili olmaktadır:

<i>Mağtımğulu, bu dünyäniñ hamısın,</i>	'Mahtumkulu bu dünyanın hepsinin
<i>Yığıp düyriüp, yeke berdim namısın!</i>	Toplayıp, derleyip, yeke verdim namusun
<i>Pikir deryasına aklım gämisin</i>	Fikir deryasına aklım gemisin
<i>Batırmuşam, geçebilmen, neyläyin</i>	Batırmuşum, geçebilmem neyleyim'

Mahtumkulu (Mülkamanov vd. 1992: 289).

Bu söz 'başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak' anlamında metaforlaşarak kullanıldığında da mental süreçte bir idrak fiili olmaktadır:

<i>Yiğitlik paslını gışa yetirdim</i>	'Gençlik faslını kışa yetirdim
<i>Kämillik keştisin derya batırdım</i>	Kemalet gamını deryaya saldı
<i>Beyik pikre galdım, aklım yitirdim</i>	Yüce fikre kalktım, aklım yitirdim
<i>Tirik erkeñ öli bolup galıp men</i>	Diri iken ölü olup kalmışım ben'

Mahtumkulu (Garniyev vd. 1977: 33).

Sarıyev, Türkmen Türkçesinde "fikir" ve "akıl" kavramı ile ilgili metaforları geniş olarak incelediği makalelerinde, Mahtumkulu'nun şiirlerinde çokça geçen *fikir deryası* ve *akıl gemisi* deyimlerindeki metaforik yönleri ayrıntılı olarak incelemiştir (Sarıyev 2010, 7/2; 2010 7/4). Buna ek olarak, aslında bir hareket fiili olan *batır-* fiilinin 'derin

düşüncelere dalmak' anlamında mental süreçte bir idrak fiili gibi kullanılmış olduğu için ayrıca metaforlaştığını söylemek mümkündür.

<i>Gama erkin berdim, huşum dargatdım,</i>	'Gama güç verdim, aklım dağıttım,
<i>Saray veyran, kervenimi uğratdım,</i>	Saray viran, kervanımı yolladım
<i>Meñli hanım, ışk sövdasım unutdım,</i>	Menli Hanım, aşkı sevdayı unuttum
<i>Rehm eden bolmadı, bahtım garadır</i>	Acıyan olmadı, bahtım karadır.'

Mahtumkulu (Nazarov vd. 1983: 209).

dizelerinde geçen *dargat-* sözü bir maddenin dağıtılması durumunu anlatmaktadır. Gerçek anlamı itibarıyla bir hareket fiili olan *dargat-* sözü, *huşu dargat-* deyiminde 'aklını yitirmek, kendini kaybetmek' anlamında bir mental fiil olarak etki sürecinde metaforik kullanılırken aynı zamanda "huş" kavramını da maddeleştirmiş olmaktadır.

<i>Yağşılar yanında yörgül sen özüñ,</i>	'İyiler yanında yürü sen kendin
<i>Dür bolsun dayıma, sözlegen sözüñ.</i>	İnci olsun daima söylediğin sözün
<i>Alımlara uysañ, açılar gözüñ,</i>	Alimlere uysan açılır gözün
<i>Cahillara uysañ, kör dek bolar sen</i>	Cahillere uysan kör olur özün'

Mahtumkulu (Garniyev vd. 1977: 261).

dizelerinde *açılar gözüñ* sözünde "gözün açılması" deyiminde anlatılmak istenen esas olarak farkına varma yeteneğinin artmasıdır. Bu durumda *aç-* hareket fiili, "gözün açılması" deyiminde 'farkında olma, çevreyi ve olayları iyi algılama' anlamında idrak sürecinde metaforlaşmıştır.

<i>Akı haznasım açanlar,</i>	'Akıl haznesini açanlar,
<i>Panı cahana saçanlar,</i>	Fani cihana saçanlar
<i>Gonanı bar, köp göçenler</i>	Konan var ama, çok göçenler
<i>Dargayıpdır göçüp-gona,</i>	Dağılmıştır göçe kona'

Mahtumkulu (Garniyev vd. 1977: 402).

dizelerinde *aç-* hareket fiili "akıl haznesini açmak" deyiminde idrak sürecinde metaforlaşmış, *panı cahana saç-* deyiminde ise *saç-* hareket fiili söyleme sürecinde metaforlaşmıştır. Farklı fiil tasniflerinin yer aldığı çalışmalarda **söyleme sürecinde** yer alan konuşma veya iletişim fiillerinin başlı başına bir grup olarak değerlendirilmelerinin yanı sıra mental süreç içerisinde de değerlendirilebildikleri görülür. Bu açıdan Mahtumkulu'nun şiirlerinde hareket fiillerinin sözel süreçte metaforlaşması ile ilgili de bu türden çarpıcı örnekler dikkati çekmektedir:

<i>Mağtımğulu, dursam sözüüm saçmağa,</i>	'Mahtumkulu, kalksam sözüüm saçmaya,
<i>Añlamazlar, yüz tutarlar kaçmağa.</i>	Anlamazlar, yüz tutarlar kaçmaya,

Mahtumkulu (Garniyev vd. 1977: 214).

Aslında bir hareket fiili olan *saç-* sözü bu örnekte söyleme süreci içinde bir iletişim fiili gibi kullanıldığından metaforik olmaktadır. Benzer bir şekilde *manısını saç-*

sözünde de saç- hareket fiili, 'anlatmak, izah etmek' anlamında bir iletişim fiili gibi kullanıldığından metaforiktir:

Akılar bar, başa bağlap keçeler, 'Akiller var, başa bağlayıp keçeler,
İçgin-içgin sorsañ mağnı saçalar, İçin için sorsan mana saçalar,
Akmalıkda öziün bezüp niçeler, Ahmalıkta kendisini bezeyen niceler,
Kellesine saran peşine değmez Başına sardığı sarığa deymezi'
Mahtumkulu (Garriyev 1959: 356).

4. Sonuç

Yaşadığı dönemde, mecazla ilgili söz sanatlarını ustalıklı kullanarak eserlerinde dünya görüşünü yansıtan ve bu şekilde Türkmen coğrafyasında ve komşu coğrafyalarda, büyük etki uyandıran Mahtumkulu'nun şiirlerinde genel olarak somutlaştırmanın, bir başka deyişle soyut kavramları, somut kavramlarla dile getirmenin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Şiirlerdeki bu yaygın somutlaştırma sadece isimlerde değil, somut hareket fiillerinin daha soyut fiiller yerine metaforik kullanılması ile de ortaya çıkmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde hareket fiillerinin mental süreçte kullanımları ile ortaya çıkan metaforlaşmada somutlaştırma eğilimi dikkati çekmektedir.

Bu tür metaforik kullanımların tespitinde fiillerin temel anlamları esas alınarak semantik tasniflerinin yapılması önemlidir. Ancak bu şekilde metaforik eğilimler ortaya çıkabilecektir. Mahtumkulu'nun şiirlerinin, döneminde ve sonrasında geniş bir coğrafyada etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda şiirlerde görülen metaforik sürecin de yayılma alanları geniş olabilmektedir. Şiirlerde maddi sürece ait hareket fiillerinin algı, etki, idrak ve ayrıca söyleme süreçlerinde ayrı ayrı metaforlaşabildiği görülmektedir. Bu durum, sözün ya tek başına veya bir isimle birlikte perifrastik olarak birleşik sözlerin içinde bir metonimik unsurla birlikte kullanılması ile de ortaya çıkabilmektedir. Hareket fiili mental süreçte, hangi isim ile kullanılıyorsa aynı zamanda o ismi maddeleştirerek somutlaştırmıştır. Bu şekilde özellikle hareket fiillerinde mental süreci ifade etmede metaforlaşmanın Mahtumkulu'nun şiirlerinde yaygın olduğu ve bu şekilde etkili bir anlatım sağladığı dikkati çekmektedir.

Kaynaklar

- AŞIROV, Annagurban (2012) *Mahtumkulu: Eserler Yığındısı*. II c. Aşgabat.
- ÄRNAZAROV, S. (2004) "Türkmen ve Türkiye Türkçesinin ortak fiillerinin anlamı bakımından genel bir mukayesesi". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*. Ankara: 193-220.
- CROFT, W. (1993) "Case Marking and The Semantics of Mental Verbs". *Semantics and The Lexicon*. (Ed.: J. PUSTEJOVSKY) Dordrecht/Boston/London: 55-72.
- ERCİLASON, Ahmet Bican, Z. AKKOYUNLU (2014) *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâti't-Türk*:

Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara.

ERDEM, Melek (2003) *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: KÖKSAV yayınları.

ERDEM, Melek (2004) "Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonimi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 55-63. ([Mak. #6](#))

ERDEM, Melek (2004) "Türkmen Türkçesinde mental fiillerin "istem"e göre anlam değişimleri". *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara: 939-950.

ERDEM, Melek (2006) "Türkmen Türkçesinde hareket fiillerinin "istem"e göre anlam değişimleri". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 18-50. ([Mak. #24](#))

ERDEM, Melek (2006) "Metaphorization of the Material Process During the Mental Process in the Turkish Dialects of the Oghuz Group", *Central Asiatic Journal*, 50(2): 279-297.

ERDEM, Melek (2010) "The Time Metaphors in Oguz Concept System". *Central Asiatic Journal*, 54, 191-206.

GARRIYEV, B. A., M. KÖSÄYEV (1959) *Mağtmguly: Saylanan Eserler*, Red.: B. KERBAYEV, Aşgabat.

GARRIYEV, B. A., M. KÖSÄYEV (1977) *Mağtmguly: Saylanan Goşgular*, Red.: B. KERBAYEV, Aşgabat.

GOATLY, A. (1997) *The Languages of Metaphors*. London and New York.

GODDARD, C. (1998) *Semantic Analysis A Practical Introduction*. Oxford and New York

HALLIDAY, M. A. K. (1990) *An Introduction to Functional Grammar*. London.

HAMZAYEV, M. Y. (1962) *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, (Red.: B.A. GARRIYEV, M. KÖSÄYEV, M.Y. HAMZAYEV, S. ALTAYEV, G. ATAYEV; Haz.: S. ALTAYEV, G. ATAYEV, G. AÇILOVA, V. MESGUDOV, A. MERETGELDİYEV) Aşgabat.

KAZI, Muratdurdu (2008) *Mağtmguly Piraginiñ Kämil Divanı*, (Trnskr. ve Düz.: Orazpolat YEKÄYEV) Aşgabat.

KIYASOVA, G. A. GELDİMİRADOV, H. DURDIYEV (2015) *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi*. 2 Tom. Aşgabat.

KULİYEV, G.K. (1998) *Semantika Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Baku.

LAKOFF, G., M. JOHNSON (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago and London.

LEECH, Geoffrey (1981) *Semantics, The Study of Meaning*. England, USA, Canada: Penguin Books.

LYONS, John (1988) *Semantics*. Volume 2, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.

MEREDOV, A. (1997) *Mağtmgulınıñ Düşündirişli Sözlügi*. 3 c. , Gonbed Kabus.

MEREDOV, A., A. Ahallı (1988) *Türkmen Klassıkı Edebiyatınıñ Sözlügi*. Aşgabat.

MÜLKAMANOV, A., M. ÖVEZGELDİYEV, M. ÇARIYEV, A. NURYAĞDIYEV, G. NAZAROV (1992) *Mağtmguly: Şiğrlar, Üç Tomluk, I Tom*, Aşgabat.

NADELDAYEV, V.M., D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK (1969) *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.

NAZAROV, G., A. MÜLKAMANOV, M. ÖVEZGELDİYEV, M. ÇARIYEV, A. NURYAĞDIYEV (1983) *Mağtmguly: Saylanan Eserler*, (Red.: B.A. GARRIYEV, M. KÖSÄYEV, R. RECEBOV, Ş. GANDIMOV, G. NAZAROV), İki Tomluk 1, 2, Aşgabat.

SARIYEV, Berdi (2010) "Türkmen Türkçesinde Akıl Kavramı" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 13-25. DOI: [10.1501/MTAD.7.2010.4.58](https://doi.org/10.1501/MTAD.7.2010.4.58)

SARIYEV, Berdi (2010) "Türkmen Türkçesinde Fikir Kavramı" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 45-56. DOI: [10.1501/MTAD.7.2010.2.20](https://doi.org/10.1501/MTAD.7.2010.2.20)

SARIYEV, Berdi (2011) "Türkmen Türkçesinde Gönül Kavramı" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 7-21. DOI: [10.1501/MTAD.8.2011.2.17](https://doi.org/10.1501/MTAD.8.2011.2.17)

Melek Erdem

Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Ankara-Türkiye.

Adres: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara - TÜRKİYE

e-posta: erdem@ankara.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 1 Aralık 2018

Yayına kabul edildiği tarih: 17 Aralık 2018

E-yayın tarihi: 6 Şubat 2019

Çıktı sayfa sayısı: 12

Kaynak sayısı: 30